

SVATBA U SLOVANŮ

Úvod

O svatbě u starých Slovanů existuje jen málo dobových záznamů, navíc kusých a často zkreslených zaujatým pohledem kronikářů, kteří jinou, nežli církevní svatbou pohrdali. Slovanskou svatbu tedy analyzujeme především pomocí četných etnografických záznamů zachycených v lidovém prostředí v 19. a zpočátku 20. století. Na podkladě terénních výzkumů mezi různými slovanskými národy však musíme konstatovat, že velký počet variant svatebního obřadu existoval i v rámci jediného regionu, předpokládáme jisté odlišnosti ještě v dobách, kdy Slované sídlili ve své pravlasti. K nepatrným proměnám vedlo jistě i přebírání tradice mladými od starších generací, a to i přesto, že takovéto změny probíhaly rychlým tempem až v době industrializace venkova a v letech relativně nedávných, kdy mladé páry během svatby hojně využívaly prvků, které odpozorovaly na svatbách starších sourozenců, příbuzných a přátel, nezanedbatelný vliv měly dozajista také média, především populární filmy. Změny ve svatebním obřadu konec konců probíhají doposud. Tradice tedy nesouvisí pouze s geografickými rozdíly, ale i s generačními. Můžeme dokonce říci, že svatební tradice vlastně představuje pomyslný řetězec neustálých proměn.

Svatbu chápeme většinou jako přechodový rituál v osobním životě dívky a mládence. Svatební obřad však není pouhou změnou společenského statusu jednotlivce, ale i obyčejem. Takový obyčej se z povědomí lidu vytrácí, pokud přestává sloužit svému původnímu účelu. Přetrvávající zvyky jsou převrstvovány novými a novými motivy, s jejichž pomocí se lid pokouší ospravedlnit obyčeje udržující se mnohdy jen ze setrvačnosti, z úcty k předkům, kterým takto vykonaný obřad vyhovoval. Sociální a ideologické změny ve společnosti primární obsah svatebních obyčejů měnily a záměrně zastíraly, i proto je složité pochopit jejich původní smysl. Na druhou stranu je však více než pravděpodobné, že v odlehklých oblastech slovanského světa si svatební obřad mohl docela dobře uchovávat svůj dávný význam i do časů nám blízkých.

Zaměříme se na samotný obřad. Ten představuje systém úkonů a praktik uplatňovaných pod zorným úhlem magických, religiózních představ, světonázoru nositele, etického a právního myšlení apod. Slovanská svatba tedy představuje komplex nábožensko-mytologických představ i právních zvyklostí, norem etikety a etiky, obyčejů a obřadů, úkonů a her protkaných folklórními projevy. Obyčej lze ztotožnit se zvykovým právem, jelikož normy obřadu ve zvykovém právu ustálené jsou pevně dané, konzervativní a nelze je v žádném případě radikálně měnit. I z tohoto důvodu zůstává svatba v lidovém prostředí uchovávána celá staletí navzdory christianizaci i ostatním převratným změnám ve společnosti. Zvykové právo vytváří etický obsah, kterým se daná společnost řídí. Normy zvykového práva lze často jen ztěžko dešifrovat, jelikož jejich původ sahá do dob dávno minulých, je úzce propojen s předkřesťanským náboženstvím a magií, které se církev snažila záměrně překrýt. Pro obyčeje prostého člověka však byla tradice, vědomí, že se rituál používal odnepaměti předky, kterým se osvědčil, něčím daným a velmi důležitým, proto přetrval, přestože byl jeho původní význam zakryt.¹

Je prakticky nemožné zrekonstruovat jakousi ideální, společnou variantu slovanské svatby. Hovoříme-li o slovanské svatbě, chápeme pod tímto pojmem pouze souhrn regionálních či místních variant a jejich jednotlivých komponentů. Přesto však základní momenty svatby zůstávají stejné u všech slovanských národů. A právě s pomocí těchto momentů se pokusíme alespoň nastínit, jak mohla taková svatba našich předků ve skutečnosti vypadat. Než se však zaměříme na samotný komplex svatebních obřadů, musíme si uvědomit, že zařadit se mezi čekatele na ženitbu nebylo v minulosti snadným úkolem, a to především pro muže. Mladíci

---

¹ KOMOROVSKÝ, J.: 1976, s. 7–15.

museli před přijetím do mládeneckého stavu splnit určité úkoly, podstoupit jisté zkoušky. Oproti tomu dívky byly považovány za dostatečně připravené poté, co je např. mládenci na slovenské vsi dostatečně „vytancovali“ (snad pozůstatek dávného obřadu ženské iniciace). Věk vhodný ke vstupu do manželství se opět lišil kraj od kraje, staletí od staletí. Opomenout nemůžeme ani nesčetné magické praktiky milostného čarování, pomocí něhož se dívky, v menší míře i mládenci, snažily zajistit srdce milované osoby, popř. se dozvědět, kdo se stane pro zbytek života jejich vyvoleným.²

*Uzavírání manželství*³

Nejprve si ve stručnosti řekněme jakým způsobem bylo možno manželství vůbec uzavřít. Nejčastější variantou se jeví výkup dívky od otce. Zdá se, že u Slovanů byl tento obnos poměrně značný, čemuž dává za pravdu zpráva Ibrahima ibn Jakuba: „...narodí-li se někomu dvě, tři dcery, stanou se příčinou jeho obohacení...“.⁴ Z výkupu se později stává formální dohoda rodin. Dívku šlo získat také únosem. Ten mohl být násilný, s jejím souhlasem a také předstíraný (dohoda rodin, které se snažily předejít vystrojení nákladné svatby). Někteří badatelé hledají pozůstatky takového únosu v jistých obřadních úkonech (zavírání vrat nevěstina domu, pronásledování ženicha s nevěstou, smíření rodin aj.), jak si však ukážeme později, tento závěr nemusí být pravdivý. Pro tutu studii je důležitá informace zachycená v Homilii Gregora o modloslužebnictví v ruském překladu, z něhož je zřejmé, že původní slovanské obřady probíhaly u vody, jelikož obvyklým místem únosů býval břeh řeky či potoka, kam dívky chodily pro vodu. Na tomto základě vyvstává hypotéza možného rituálního únosu vyvolené. Ovšem obřad se u tekoucí vody i konal. Homilie totiž dále hovoří o tom, že na březích řeky svatebčané přijíjeli z číše nejmenovaným božstvům, do vody vhadzovaly prsteny a pásy (snad obětina). Stejně tak svatební stolování a milostné věštění probíhalo u vody.⁵ Nejméně častým způsobem uzavírání manželství bylo zběhnutí dívky, která v domě vyvolené získala právo azylu poté, co přistoupila ke krbu a prohrabala oheň, čímž se fakticky svěřila do ochrany předka ženichova rodu. Ohniště hrálo důležitou roli i při svatebních obřadech.

*Námluvy*⁶

Námluvy předcházely svatbě, musely být ovšem úspěšné, a proto je vedly často vybraní vyslanci ženichovy rodiny. Konaly se obvykle pozdě večer, aby se v případě nezdaru nemusel kvůli odmítnutí ženich před vesnickou pospolitostí hanbit. Při námluvách hrála důležitou úlohu symbolika předmětů (např. bochník chleba).⁷ Předmět v takovémto případě nebyl nositelem významu, podstatné však bylo v jaké situaci vystupoval, co se s ním dělo. Měl tedy svůj smysl pouze ve spojení s úkonem komunikace. Za zmínku stojí, že při námluvách v Polsku (Wielun) svat vyléval zbytek nabídnuté vodky na koutní stěnu, posvátné místo v domě, snad jako pozůstatek dávné oběti. V některých částech Polska a Ukrajiny dívka při námluvách rýpala do pece, což můžeme považovat za znak zničení starého ohniště, hledání si nového příbytku, tedy souhlas s ženichovou nabídkou.

Již během námluv docházelo v Rusku k „rukobití“, spojení rukou otce nevěsty a ženicha svatem. Nad spojenýma rukama se třikrát kroužilo bochníkem chleba se solí. Pecem byl poté rozlomen na polovice, při čemž jedna připadla otci ženicha a ta druhá otci nevěsty. Šlo zde o

² Zajímavé jsou časté prosby pronášené dívkami Večernici (Zoře), která u našich předků pravděpodobně zosobňovala bohyni či kouzelnou bytost hrající ve věcech milostných rozhodující úlohu.

³ KOMOROVSKÝ, J.: 1976, s. 47–72.

⁴ PROFANTOVI, N. a M.: 2004, s. 214.

⁵ KOMOROVSKÝ, J.: 1976, s. 48.

⁶ KOMOROVSKÝ, J.: 1976, s. 73–86.

⁷ KOMOROVSKÝ, J.: 1976, s. 74.

posvátnou přísahu, stvrzení svatební dohody. Podobný význam mělo také plesnutí dlaní. Vše nabývalo platnosti jen za přítomnosti svědků, kteří nahrazovali písemný dokument a utvrzovali akt obyčejového práva. Povšimněme si posvátné trojky, která se zde vyskytuje. Jak ještě uvidíme, ve svatební obřadnosti to není poprvé.

Zásnuby⁸

Zásnuby čili „záručiny“ sestávaly z podání rukou ženicha a nevěsty, při kterém docházelo někdy i k výměně darů (prstýnky apod.). U východních Slovanů ženich s nevěstou obcházel třikrát kolem stolu, na němž ležel chléb, poté si nad ním podali ruce. Můžeme se domnívat, že se jednalo o původní formu slovanské svatby. V Bělorusku totiž po záručinách měli snoubenci právo na fyzické soužití ještě v 19. století. Záručiny navíc v některých krajích probíhaly před církevním obřadem v kostele.⁹ V části Ruska mělo význam zásnub již uvedené rukobití, které probíhalo nejčastěji v domě nevěsty. Zajímavá je skutečnost zaznamenaná u donských kozáků, kteří si ruce podávali vždy skrze šátek, jelikož holá ruka symbolizovala bídu.¹⁰

Záručiny se skládaly ze tří základních úkonů: spojení rukou snoubenců, výměny prstýnků a společného jídla. Spojení rukou probíhalo většinou takto: snoubenci položili ruce na ruky otců, matka nevěsty je svými rukama obemkla, následovala výměna prstenů a nakonec ruce snoubenců spojil ještě i nevěstin otec. V Bělorusku byly pravice snoubenců svázaný šátkem. V Polsku ruce snoubenců pokládali na pecen chleba, eventuálně bochánek sýra a poté je svazovali šátkem. Chléb byl následně rozkrojen na dvě polovice – pro každého ze snoubenců stejným dílem. Během zásnubní hostiny docházelo k žehnání snoubenců chlebem a ikonou, po hostině docházelo k výměně darů. Podarovaná byla především nevěsta (prsten a šněrovačka, jablko s prstenem atd.). Po zásnubách bylo zvykem nosit odznaky: mládenci „pírko“ z květů (v některých krajích paví pero) a stuhu za kloboukem; dívky většinou ve vrkoči zapletenou červenou stuhu, v Rusku nosily šátek, hůře se oblékaly a upravovaly, čímž měly předejít určknutí. Analogii záručin čili záruk nacházíme i u jiných Indoevropanů (staroindické pánigrahanam, řecké a římské dextrarum coniunctio aj.).¹¹

Konání svateb¹²

Svatby probíhaly vzhledem k hospodářským pracím, stavu zásob i pozdějším církevním zásahům nejčastěji v lednu až únoru nebo v říjnu až prosinci. Na Ukrajině, Bílé Rusi a v Litvě od sv. Pokrova do adventu. Zajímavé je, že se z tohoto důvodu sv. Pokrov v lidovém prostředí stal jakýmsi patronem manželství, dívky jej prosily o dobrého muže. Svatby v masopustním období probíhaly i z jiného důvodu. V těchto týdnech se vše točilo kolem magické reprodukce plodnosti a hojnosti, což vystihují i různé masopustní erotické hry, bohaté hostiny a pijatiky pořádané na principu hojnosti a sloužící k zajištění vytoužené úrody nadcházejícího hospodářského roku. Významová blízkost svatby a masopustu tedy určitě hrála mnohem podstatnější roli. V Čechách se svatby často konaly i o provodech po Velikonocích a kolem svátku sv. Kateřiny. V Makedonii se zásnuby a svatba strojily nejčastěji ode dne sv. Ilji do svátku Nanebevstoupení. Svatební období zde bylo slavnostně vyhlášováno za pomoci popa. V tomto případě mohla hrát jistou úlohu plodnost a sexuální magie spojovaná s Perunem.¹³ Dle místní tradice existovaly také určité šťastné a nešťastné dny v týdnu k pořádání veselice vhodné či nikoli, svatby se konaly většinou, když narůstala luna, všeobecně nepříznivým

⁸ KOMOROVSKÝ, J.: 1976, s. 86–89.

⁹ NIEDERLE, L.: 1911, s. 69–98.

¹⁰ TĚREŠČENKO, A. V.: 2007, s. 327.

¹¹ VÁŇA, Z.: 1990, s. 222.

¹² KOMOROVSKÝ, J.: 1976, s. 91–95.

¹³ TÉRA, M.: 2009, s. 217.

měsícem pro konání svateb byl máj, kdy se slavívala „radunica“ – jarní vzpomínka na zesnulé (srovnej s navkami, mavkami čili majkami).¹⁴

Svatební hodnosti¹⁵

Zdárný průběh svatby po organizační stránce zajišťovali svatové, pověřenci ženichovy rodiny. Jejich funkce bývala v dávných dobách velmi důležitá. Konec konců zpráva o svatovských hrobech z Černé Hory svědčí o tom, že tito pověřenci chránili svatební průvod ještě v 19. století. Funkce starého svata v sobě pojila prvky obřadní i právní. Později docházelo k záměnám mezi hodnostmi svata a družby (zváče, svatova pomocníka), jehož atributem bývala např. lísková palička ozdobená pentlemi s magicko-apotropaickou funkcí. Kromě svata a družby existovali také podruží. Stranu nevěsty zastupovala stará svatka („široká“) a družičky. Hlavní družička bývala nevěstinou nejmilejší kamarádkou. Svatové a především družbové byli svobodní mládenci, často přátelé ženicha.

Ruský družba byl uspořadatel, organizátor a ceremoniář svatby v jedné osobě, zastával také úlohu tělesného strážce ženicha a nevěsty. Později dokonce přejal úlohu skomorochů a staral se o zábavu. Patrně u něj bývaly i črty čaroděje, a to především v severním Rusku, kde chránil mladý pár před uřknutím a nečistými silami, v některých krajích Rusi byl svat „vědunem“ dokonce nazýván. Zaklínací a zařikávací formule se dochovaly i v družbovských průpovídkách. U jižních Slovanů býval svat nazýván „čaušem“, tropil žerty, nosil liščí nebo vlčí chvost, halapartnu, oblékal se do obráceného kožichu a náhrdelníku z papriky (symbol plodnosti nápadně připomínající falus, srovnej se svatebním tancem Bulharů „Jak se sází paprička“), častý u něj býval také umělý falus z býčí žlázy.¹⁶

Ostatní účastníci svatby se nazývali svatebčané, v Rusku „pojezžané“, jejich znakem byla zelená ratolest rozmarýnu převázaná stužkou, svati a družbové nosili přes plece přehozený ručník odlišující se barvou dle svatební hodnosti.

Zvaní na svatbu¹⁷

Na svatbu se zvala celá obec, veliká rodina propojená právními, pokrevními i duchovními svazky. Hosté byli přijímáni srdečně, a to i nepřátelé rodiny (doloženo např. z Ukrajiny), nepřejícnost, zášť či dokonce prokletí ze strany nepozvaných vesničanů by totiž mladému páru mohly uškodit.¹⁸ Důležitou roli hrával mnohdy tzv. zvací koláč, znak prosby o sousedskou výpomoc. Plnil tedy dvojí společenskou funkci. Zvat se chodilo i s lahví pálenky či vína. Pozvaní na svatbu byli rovněž požádání o požehnání mladého páru.

Pláč nevěsty¹⁹

Slzy nevěsty měly během komplexu svatebních obřadů mimořádný magický význam. Dochovaly se nám písně, kdy si nevěsta nařiká zosobněné Matičce Zemi nad svým nešťastným osudem, odchodem z rodného domu, v čemž lze hledat pozůstatky ochranné rodinné funkce bohyně Mokoše, která Matičku Zemi zosobňuje.²⁰ O magickém významu nevěstina pláče svědčí především skutečnost, že šátek, do něhož si nevěsta utírala slzy byl zničen nebo odhozen. Smyslem pláče tedy bylo zažehnat budoucí žal, který na nevěstu čekal v novém životě, zanechat bolest před branami svatby.

¹⁴ MÁCHAL, J.: 1995, s. 39 a 87–90.

¹⁵ KOMOROVSKÝ, J.: 1976, s. 95–108.

¹⁶ IVANOVA, R. a ŽIVKOV, T.: 2004 (CD-ROM).

¹⁷ KOMOROVSKÝ, J.: 1976, s. 108–115.

¹⁸ TĚREŠČENKO, A. V.: 2007, s. 288.

¹⁹ KOMOROVSKÝ, J.: 1976, s. 115–118.

²⁰ RYBAKOV, B. A.: 1981, s. 168–175.

Svatební zástava²¹

Svatební zástavy většinou vyráběly a nosily ženy či děvčata (výjimkou je funkce vlajkonoše čili „barjaktara“ u jižních Slovanů). Přestože se svatební zástavy používaly i u západních Slovanů, nejčastější doklady pochází z Balkánu. Zástavou rozumíme bílý nebo červený ručník umístěný na prutu, který navrchu zdobily květy, pozlacené jablíčko či cibule. V kytici bývaly zapletené červené nitě a byliny proti čarám. V Rodopech byl takovýto prut odťat za osobitého obřadu ze šípkového keře. Děvčata na kořen šípku vylila víno (symbolizující veselí a lásku), položila k němu kousek chleba (pokoj a plodnost) a ořechy (děti). Dívka, jejíž rodiče ještě žili nakonec odťala takto usmířený proutek jedním rázem, což mělo novomanželům zajistit dlouhý život.²² Zástava snad bývala jakýmsi znakem rodu nebo vesnické pospolitosti, sloužila jako komunikát dávající všem na zřetel, že bylo v rodině uzavřeno manželství.

Obřadní koupel a rozlučka se svobodou²³

Večer před svatbou bylo nutností, aby se ženich s nevěstou očistili, omyli ze sebe veškerou nečistotu. Voda sloužila jako prostředek proti nečisté síle, ochrana proti zlým čarám, což ještě násobila do vody vkládaná bazalka či řeřavé uhlíky. U východních Slovanů nevěsta na rozpálený kamen v báni odlévala kvas s chmelem či pálenkou, popř. pivo (zřejmě pozůstatek obětin duchovi v báni sídlícímu).²⁴ Oproti tomu nevěstu její pomocnice oblévaly chladnou vodou ze tří pramenů (tzv. smytí dívčí nezbednosti). Nevěště vyplétaly poprvé také stuhu, odznak dívčí nevinnosti. V některých případech docházelo i k prvnímu rozplétání vrkoče. Ženichovi postříhovali vlasy, jižní Slované jej holili. Vše zřejmě poukazovalo na proměnu právního postavení mladých lidí ve společnosti. Obřadní koupel se často pojila i s tzv. „děvičnickem“ či „malčišníkem“, posledním střetnutím kolektivu dědinské mládeže s nevěstou a ženichem, rozlučka s jejich svobodným stavem.

Oděv nevěsty²⁵

Pro nevěstu měla význam především úprava vlasů vyjadřující společenský status ženy. Nevěsta totiž naposledy vystupuje jako svobodná dívka s právem nosit vrkoč, věneček či partu, prosté rozpuštěné vlasy. Při oblékání nevěsty se zachovával přesně určený postup, který často znala jen starší zkušená žena. U Poláků býval nejběžnější věneček z routy, která chránila proti čarám, všeobecným ochranným prostředkem byla červená barva proti uřknutí. Věnečky bývaly z routy a barvínku také na Ukrajině, kdy routa poukazovala na naději a barvínku na lásku. U donských kozáků hrála důležitou roli naopak kalina, symbol nevinnosti spojovaný na Ukrajině všeobecně se sv. Paraskevou, která zřejmě po christianizaci převzala úlohu Mokoše.²⁶ Proti uřknutí si nevěsta zahalovala i tvář závojem nebo rouškou, které se snad původně říkalo námětko.²⁷ Rouška zároveň ukrývala nevěstu, která měla zůstat nepoznanou (i samotné slovo nevěsta na tuto skutečnost poukazuje). Stejně jako nevěsta se oblékaly i družičky ve snaze zmást nečisté síly.²⁸ Na Slovensku a na Moravě nevěsty nosily plachty úvodnice, aby se u nich po devíti měsících stalo povítí děťátka skutečností. V den svatby musela mít nevěsta zcela nové šaty, pravděpodobně proto, aby do nového života vstoupila očištěná, tedy „v novém“. Obuv nevěště daroval ženich jakožto symbol přechodu a přijetí v novém domě (rodu), kam měla dívka vstupovat v obuvi neznečištěné prachem z cizí půdy. Nevěsty nosily také kožíšek či houni, jelikož srst značila hojnost a mnohost. Odznakem

²¹ KOMOROVSKÝ, J.: 1976, s. 118–123.

²² IVANOVA, R. a ŽIVKOV, T.: 2004 (CD-ROM).

²³ KOMOROVSKÝ, J.: 1976, s. 123–127.

²⁴ MÁCHAL, J.: 1995, s. 46.

²⁵ KOMOROVSKÝ, J.: 1976, s. 129–144.

²⁶ TALANČUK, O.: 2007, s. 348–354; 371–374 a 418–422.

²⁷ PROFANTOVI, N. a M.: 2004, s. 214.

²⁸ Pozoruhodné je, že obdobně platilo např. v Indii i pro ženicha.

manželské věrnosti a vzájemné provázanosti byl pás nevěsty, který směl rozvázat pouze ženich.

Ochranná magie²⁹

Během svatby se hojně využívala profylaktická magie, tedy magie, která měla zamezit možnému zlu. Ženich s nevěstou nesměli sedět poblíž oblouků oken, aby nebyli vystaveni přímému působení zlých čar. Ze stejného důvodu se okna i otvory do domu zavíraly. Novomanželé se zdržovali slovních projevů, v oblečení nevěsty, které jsme zmínili výše, hrály prvořadou úlohu různé talismany, např. v poříčí Piněgy „hromová střela“.³⁰ Nevěsty byly navíc omotávány konopnou či lněnou nití, popř. sítí na zachytávání zla. Novomanželé, družbové a družičky nesměli mít na oblečení nic zauzlené, což dle víry prostého lidu mohlo způsobit neschopnost manželského soužití. K zapuzení nečisté síly sloužil především bič a šavle, ale i střelba a hluk všeobecně. Svou roli hrály také železné a ostré předměty, novomanželé byli kropeni vodou, před svatebním průvodem byla cesta zametána metlou. Na severoruské svatbě byla nezbytná účast čaroděje („kolduna“, „znachara“), který často vystupoval ve funkci družby a znal veškeré obřadní úkony. Velký význam byl kladen na rodičovské požehnání.

„Po směru slunce“³¹

Obřadní úkony bylo třeba vykonat po směru slunce čili „na posoloň“. Po směru slunce se novomanželé otáčeli i chodili (před starověským rozkolem se obřadní „na posoloň“ hojně využívalo i v pravoslavné liturgii, později však bylo chápáno jako pohanský přežitek a zakázáno).³² Tento obřadní úkon měl zabezpečit magický zdar svatebního obřadu a objevoval se při různých úsecích svatby: např. na Zakarpatské Ukrajině se nevěsta dívala přes koláč na východ a za sluncem se otáčela, ovšem „na posoloň“ se i selo a oralo, na salaši se při prvním výhonu hnali ovce třikrát kolem stromku „na poslun“, což na Moravě dokumentoval ještě etnograf J. Štika. Význam takového konání se zdá být jasný: světlo slunce zahání zlé síly noci, probouzí celou přírodu, přináší blahobyt, úrodu i život.

Únos jako obřad³³

Již jsme zmínili, že některé svatební výjevy připomínaly únos a můžeme je směle označit jako boj o nevěstu, který provázelo simulované nepřátelství, bojovnost a odpor mezi dvěma rodinami, což reprezentuje např. i vyzbrojený družba. Ženichova družina byla vpuštěna do domu nevěsty až poté, co splnila určité úkoly: správně odpověděla na hádanky, prokázala šikovnost, zdatnost, např. při střelbě či v zápasení. Ženich mohl vstoupit do nevěstina domu také po výkupu, kdy byli příbuzní jeho vyvolené na smír podarování vodkou, sladkostmi či penězi. Řekli jsme si, že v takovémto počínání někteří badatelé vidí pozůstatky únosu, prastarého způsobu získání nevěsty. Nesmíme ovšem zapomínat na kult rodových předků, jejichž uctívání se vázalo na dům, a na nichž záviselo veškeré blaho hospodářství, přinášely se jim oběti. Zdá se, že odchod nevěsty z domu se před předky tajil, proto svatebčané předstírali nepřátelství a násilí. Šlo ve skutečnosti o obřadní odloučení od domácích kultovních míst jakými byly krb, pec, stůl a práh domu. Tento obřad označil A. van Genep jako přechodový rituál, odloučení dívky od svého rodu a rodového kultu, který vznikl důsledkem přechodu od matrilokálního k patrilokálnímu manželství. Je pozoruhodné, že tam, kde se zachovala

²⁹ KOMOROVSKÝ, J.: 1976, s. 144–149.

³⁰ TÉRA, M.: 2009, s. 201–202.

³¹ KOMOROVSKÝ, J.: 1976, s. 149–151.

³² Římsko katolický ritus dodržuje obcházení oltáře ve zdánlivém směru slunce podnes.

³³ KOMOROVSKÝ, J.: 1976, s. 152–158.

matrikonalita, odpor předstíral ženich a ne nevěsta.³⁴ Tyto obřadní úkony navíc mohly oklamat nečisté síly a zlé duchy.

Falešná nevěsta³⁵

Svatební obyčej s falešnou nevěstou probíhal při příchodu ženicha do domu vyvolené a navazoval na výše popsané výjevy za zavřenými vraty. Falešná nevěsta měla krajově odlišné podoby. V Chorvatsku šlo o nastrčenou kuchařku oblévající svatebčany vodou, ve Slovinsku se objevovaly ženy s panenkami předstírající, že byly svedeny ženichem, někdy zde falešnou nevěstu nahrazovala metla či slaměná figura (Bílá Krajina), v Trenčíně vystupovala žena „jazyčnice“, u Slovanů z Burgenlandu falešná nevěsta píchala svatebčany jehlou. Často se stávalo, že musel ženich svou nastávající vyhledat mezi jejími kamarádkami. Na Hornácku falešná nevěsta šlehala družinu ženicha kopřivou. Za zmínku rozhodně stojí zvyk, při němž se několik žen ukrylo pod koutní plachtou. Mezi nimi byla vždy jedna těhotná a pokud ženich zvolil jí, pokládalo se to za šťastné znamení. Falešné nevěsty se nezdávka objevovaly i v obráceném kožichu, který později posloužil jako místo, kde byl nevěstě rozpleten vrkoč. Na Ukrajině se objevovala postava tzv. „žyrné báby“ s namazaným krajícem chleba, v Rusku se obyčej vyskytoval ojedinele. Družičky se v některých krajích navíc oblékaly identicky s nevěstou, aby před možným zlem ochránily tu skutečnou. Jak již bylo řečeno, v Indii se při svatbách ze stejného důvodu objevují i falešní ženichové. Obyčej s falešnou nevěstou byl jednou z řady překážek stojících ženichovi v cestě a bezprostředně navazoval na předchozí úkony. Falešná nevěsta plnila funkci magickou a ochrannou (voda, kopřiva zastupující oheň, metla vymetající nečisté síly, jehla). Přivolávala však i plodnost (kožich, slaměné figury, koutnice, nevěsty s panenkou či dítětem, namazaný krajíc chleba apod.). Pozoruhodné jsou i atributy mající zřetelnou polnohospodářskou povahou (plachty trávnice, přeslice s koudelí, síta a řešeta na moravskoslovenském pomezí).³⁶ V pozdějším období obyčej ztrácí svůj původní význam a dostává se mu spíše charakteru zábavné hry.

Obřady manželského svazku³⁷

Řekli jsme si, že základním svatebním úkonem mohly být u starých Slovanů záručiny, na což poukazyval již L. Niederle. Opravdu se jednalo o akt obyčejového práva s magickou symbolikou, jehož hlavním cílem bylo upevnit manželský svazek, dát mu stálost. V této souvislosti máme zaznamenané i obcházení a otáčení ženicha s nevěstou kolem společné osy po slunku. Mladí se obvykle chytli za ruce a točili se volným krokem okolo sebe, následovala prosba nevěsty o rodičovské odpuštění a požehnání. Tento svatební úkon bývá někdy chápán jako primitivní točivý obřadní tanec zabezpečující novomanželům štěstí.³⁸ Otáčení bylo opět trojnásobné, čímž se měl manželský svazek povíce utužit. Nato nevěsta odevzdala ženichovi zelený věneček a ručník, symboly uzavření sňatku. V oblasti Vologda obřad probíhal za svitu svíčky nahrazující sluneční světlo. Zmiňovali jsme i svazování mladého páru. Tento magický rys obřadu probíhal např. na Slovensku na prahu domu, u jižních Slovanů je zachycen „prevoz“ čili přehození šátku přes ruce. V jihoslovenské oblasti se novomanželé jedním šátkem také pokrývali. V Rusku matka nevěsty novomanžele svázala jedním pásem.

Důležité bylo i společné hodování z jedné mísy a poháru. Mezi novomanžely se pokrm dělil na polovic, často šlo o ovocný plod, jablíčko. Ve slovenském Šandalu hrála obřadní roli pálenka, v níž byly po tři dny namočená zrnka obilí z dvou klásku, které vyrostly na jednom

³⁴ GENNEP, A. van: 1909, s. 182.

³⁵ KOMOROVSKÝ, J.: 1976, s. 158–167.

³⁶ Je zajímavé, že řešeto hrálo v období přástek rovněž magickou úlohu. Přenášelo se z chalupy do chalupy, aby dívkám neuteklo štěstí, při svatbě mělo zase štěstí přivolat.

³⁷ KOMOROVSKÝ, J.: 1976, s. 167–171.

³⁸ Za zmínku stojí, že se na Valašsku uchoval termín „tancovat po oslunění“.

stéble, popř. buk srostlý s osikou.³⁹ Na Ukrajině se lžice novomanželů svazovaly červenou nití, v Rusku jedl mladý pár také z jednoho talíře a jednou lžící, ovšem v ústraní, zejména v komoře. Chorvatská nevěsta oproti tomu uchovávala během svatebního obřadu za svými ňadry jablíčko, které nakonec snědla společně se svým mužem. Jablka se jedla proto, aby byli pěkné děti, cukr symbolizoval sladký život apod. Na ostrově Rabe novomanželé jedli sedm jídel z jedné nádoby, číselná symbolika je zde patrná. Tyto úkony měly utužit svazek a zabezpečit shodu v manželství.

Církevní obřad⁴⁰

V antickém Řecku a Římě byla součástí ceremoniálu oběť domácím bůžkům. To bylo s největší pravděpodobností běžné i u Slovanů, jelikož pozůstatky této oběti uchovává svatební folklór po celé slovanské oblasti jak si ještě ukážeme. Oproti tomu křesťanský obřad lid chápal jako pouhou formalitu, náboženskou záležitost bez právního významu, kterou je nutné odbít. V tradiční slovanské svatbě je evidentní, že církevní slib vnášel jakožto cizí element do obřadu nesoulad, porušoval logickou následnost komplexu obřadů a obyčejů. Obyčejové právo si po staletích vypracovalo vlastní náhled na manželství, které považovalo za svobodnou dohodu dvou rodů, úkon viditelný a všeobecně uznávaný. Proto se církevní obřad nikdy nestal ústředním bodem svatby a naopak stál spíše v ústraní zájmu vesnické pospolitosti, o čemž svědčí i to, že do kostela s mladými často nejezdili ani jejich rodiče.

Cesta na svatební obřad⁴¹

Mnohem více pozornosti zato lid věnoval cestě do kostela. Cestu svatebního průvodu v některých východoslovanských oblastech zahajoval předzpěvák, který plnil často funkci čarodějníka. Například předzpěvák v Bělorusku třepal do taktu dvěma koláči. Ženichova družina vypadala, jakoby se chystala do boje, ozbrojen byl vždy družba. U jižních Slovanů nevěstě sedící na koni podávali před cestou do náruče chlapečka („nakonče“, „nakolenče“), v řešetu se přehazovala pšenice nebo oves, který nakonec nevěsta házela třikrát křížem za sebe a do vzduchu vyhazovala jablko, které se každý snažil zachytit. Podobně jako u jižních Slovanů, polská nevěsta za sebe cestou házela svazečky slámy či hrachoviny (zajištění plodnosti). Když se dívka s pláčem a prosbami o požehnání loučila s rodiči, ženich se rodičům nevěsty poklonil, políbil jim ruce a poděkoval za dobře vychovanou dceru. Ti mu na hlavu položili ruce, čímž ho fakticky přijali za svého syna. Při této příležitosti byl mladý pár často poučován jak se v manželství chovat ke starým rodičům. Žehnálo se opět chlebem se solí, u východních Slovanů také ikonou, při čemž na Rusi mladí stávali na obráceném kožichu. V Polsku ženich s nevěstou zase před odjezdem třikrát obešli rodiče sedící v křesle uprostřed místnosti, matka je při tom kropila svěcenou vodou a žehnala jim. Svatební průvod (pojezd) měl ustálený pořádek, rodiče novomanželů do kostela obyčejně nechodili.

Vše provázely magické praktiky chránící před uřknutím a čarami. V některých krajích byla ochrana svěřena přímo čaroději. Typický byl pro svatební průvod křik a hluk, koně byli ověšeni zvonečky a museli mít bílou barvu, lidé výskali. Aby novomanželům nemohli přihlížející uškodit, družbové je častovali pálenkou, rozhazovali se drobné koláčky, průvodu přes cestu nesměl nikdo přejít. Svatebčanům však lidé zahrazovali cestu ve snaze něco vydělat. Když při cestě do kostela pršelo, pokládalo se to vždy za šťastné znamení, jelikož v chápání lidu byl déšť synonymem pro plodnost. Přestože církevní obřad nepobýval u vesničanů příliš velké vážnosti i do samotného kostela přešly některé magické praktiky. Na Slovensku se na cestě od oltáře snažila nevěsta vstoupit na nohu ženichovi, aby měla v manželství navrch, ze stejného důvodu chtěl v ruském kostele každý z manželské dvojice

³⁹ VÁŇA, Z.: 1990, s. 144.

⁴⁰ KOMOROVSKÝ, J.: 1976, s. 171–174.

⁴¹ KOMOROVSKÝ, J.: 1976, s. 174–187.

vstoupit na kobereček jako první. Pro zajímavost, oddávajícím v kostelech Smolenské gubernie přináležel černý kohout, víno a žitný chléb, pro křesťanského duchovního poněkud nezvyklé dary.

Obřady plodnosti a hojnosti⁴²

Blahobyť novomanželům měla přivolat zejména hojnost při hostině, což i skrze nařízení vrchnosti mnohdy vedlo k zadlužení rodin, které svatbu pořádaly. Tyto praktiky byly podobné masopustnímu veselí, na což jsme již poukázali. Magickou funkci měly i některé potraviny, především slepice a kohout symbolizující manželský pár, mák a koláče symbolizující mnohost. Zvýšená byla i lascivnost při slovních projevech svatebčanů. Do dnešních dnů se v tradici uchovalo posypávání mladého páru vegetáliemi, penízky či sladkostmi. Tradičně tuto úlohu plnil především chmel, ale objevovala se i pšenice, ječmen, oves, žito, hrách, mák, ořechy, lískové oříšky, sušené ovoce, popř. konopné a lněné semínko s apotropaickou funkcí. Výjimkou nebylo ani kropení pramenitou či svěcenou vodou. V některých případech obsypávala svatebčany naopak nevěsta, která fakticky plodnost personifikovala. Obřadní obsypávání probíhalo někdy ve spojení s dalším atributem plodnosti, obráceným kožichem. Na Haliči např. vítala novomanžele matka ženicha v obráceném kožichu a s pohrabáčem v ruce. Obdobu obsypávání lze v lidové obřadnosti nalézt také v symbolice hustého jehličí na stromku hojnosti či v mnohosti jisker z vánočního „badnjaku“. Podobnost tohoto obřadu je nejvíce zřejmá u východoslovanského „Avseně“ přijíždějícího počátkem nového roku na koni či sviňce a obsypávajícího zrním přihlížející vesničany (agrární magie).⁴³ Od východních Slovanů pocházejí záznamy posadu, obřadu, při kterém rodiče žehnali novomanželům sedícím na obráceném kožichu. V Bělorusku ženicha vodili třikrát kolem stolu, přičemž se pokaždé klaněl „pokuciu“ – svatému koutu. Důležitou roli hrála i díže na hnětení těsta, často přikrytá obráceným kožichem. I kolem ní ženich obcházel, než se posadil a dostal požehnání od svých rodičů, což býval často nejslavnostnější okamžik po návratu ze svatby a konal se za zpěvu a svitu hromničných svíček. V některých krajích následoval obřad postřižin, opálení vlasů na čele, zátylku a na uších, což symbolizovalo změnu právního postavení mladého muže. Nepostradatelná byla i magie k zabezpečení potomstva. Těsto na svatební koláč mísila většinou těhotná žena, nevěstě před odchodem do kostela družičky zdvihaly sukni, ani jeden ze svatebčanů neměl mít na sobě nic zavázaného či zauzleného, do lůna se nevěstě kladlo děťátko, většinou chlapeček, což je kromě jihoslovanské oblasti zaznamenáno i při posadu na Rusi. Plodnost konec konců značily i nevěstiny slzy.

Svatební hostina⁴⁴

Veselí doprovázené hostinou bylo vždy vyvrcholením celé svatby a jeho základním úkolem bylo spříznění dvou rodin. Jedla se tradiční jídla, hojnost pokrmů přivolávala blahobyť na manželský pár. Vesnická etiketa si vyžadovala ustálené rozsazení hostí dle společenského postavení i svatebních hostí. Oslava probíhala nejprve v domě nevěsty, poté se přesouvala k ženichovi. V některých případech se odbývala v hostinci na zábavě, odkud se chodilo na pohoštění k nevěstě. Jindy však hostina probíhala dislokálně. Konzervativnost při přípravě pokrmů znamenala, že na sváteční tabuli chyběly brambory či krůty, jinak vše záviselo především na místních hospodářských podmínkách a tradici.

Obřadní ráz mělo i samotné zahájení svatební hostiny a rozsazení svatebčanů. Na Slovensku nevěstu před společným obědem vodili třikrát kolem stolu, na Moravě začínali hodovat ženich s nevěstou. V Čechách bylo zvykem, že nevěsta seděla na dvou lavicích, tedy pomyslně patřila dvěma rodům a než byla obsloužena, nikdo nesměl jíst. Během hostiny se ženich

⁴² KOMOROVSKÝ, J.: 1976, s. 187–192.

⁴³ TOKAREV, S. A.: 1991, s. 29; VÁŇA, Z.: 1990, s. 206.

⁴⁴ KOMOROVSKÝ, J.: 1976, s. 192–207.

nemohl hnout z místa, jinak by mu jej obsadili a on ho musel následně vykoupit. V Lužici nevěsta sedávala na čestném místě v koutě proti dveřím, v Bělorusku se začátkem hostiny mladý pár políbil a připil si na zdraví, na Zakarpatské Ukrajině nevěsta na své místo přicházela po stole, přičemž překračovala na něm ležící chléb. V Rusku novomanžele nazývali „Knjazom“ a „Knjaginej“. Zde při hostině příbuzní seděli na dvou stranách dle rodinné příslušnosti. V Rusku bylo také obvyklé zdržování se jídla, a to novomanžely i družbou s družičkou. Mladí často jedli v komoře nebo odděleně, např. v Orlovské gubernii dokonce každý v jiném koutu místnosti. Jindy se novomanželé neúčastnili pouze prvního jídla, zato se po celou dobu bujarého pokřiku svatebčanů „gorko“ vášnivě líbali. Je zjevné, že měl tento půst zabránit případnému uřknutí a očarování, jelikož nečistá síla do nich mohla vstoupit především ústy a způsobit v nejhorším případě i neplodnost. Již jsme zmiňovali hodování ze společné mísy, zvykem bylo promísení potravin ze dvou porcí na znak budoucí věrné lásky, novomanžele se navzájem i krmili.

Na slavnostní tabuli se objevovala obřadní jídla, u Slovanů to byla především kaše z ječmene, žita, pšenice, méně často z pohanky, kukuřice či prosa. Kaše oslazená medem a politá máslem se podávala na samý závěr hostiny a předkládala se především novomanželům. Nesolila se, její sladkost měla přejít i na manželský pár, jak se říkalo na Slovensku či v Polsku. Kaše byla pro svatbu natolik významná, že např. na Rusi bývala dokonce svatba samotná kaší nazývaná, stala se komunikativem označujícím konec svatebního stolování. Pozoruhodný je doklad z Ruska 17. století. Novomanželé hodovali v komoře a za sebe házeli kaši a pečenou slépkou, kterou tahali za nohy, přičemž hovořili velmi lascivně, v čemž lze spatřovat pozůstatky obětin ochráncům domu, zajištění plodnosti.⁴⁵ Ovšem pro podobné doklady nemusíme chodit daleko. Kaše se obřadně vylévala na zem i na Valašsku. Pro srovnání, u Slovanů i Baltů bylo mléko a kaše oblíbeným pokrmem hada hospodářička.⁴⁶

Za posvátný se pokládal i med, kterým se kaše sladila, potíraly se jím makové koláče, přidával se do korovaje, podával se novomanželům na prahu domu. Med byl oblíbeným pokrmem také medvěda, s nímž souvisel kult předků. Předpokládáme tedy, že pokrmy s medem byly pojídány právě na jejich počest. Zajímavé je i používání ženského mléka k zadělání těsta, což mělo opět zajistit plodnost mladého páru (Slovensko). Plodnost měla zajistit také pečená slépka nebo kohout, kteří se připravovali obvykle v jednom hrnci, symbolizovali ženicha s nevěstou a jejich obřadní spojení. Takto připravené maso se podávalo před ulehnutím na manželské lože, v některých částech Ruska jej nahrazovala paštika „kurnik“. Oblíbeným pokrmem byl také sýr, pálenka přislazovaná medem a koláče všeho druhu.

Tím nejdůležitějším pokrmem vůbec byl u východních a jižních Slovanů „korovaj“ (kravaj). Šlo o veliký koláč, kterým mohli být následně poděleni všichni svatebčané. Korovaj býval vždy jeden, mimořádně dva symbolizující nevěstu a ženicha, které si mezi sebou nakonec rodiny vyměnily. V Čechách existoval koláč kombinovaný se svatebním stromkem a nazýval se věnec, na Slovensku znali radostník, na Moravě vyslouženec z nejlepší mouky a s dírou uprostřed na peněžitě dary nevěstě. Příprava korovaje byla veskrze ceremoniální. Korovaj byl často zdoben figurkami lascivní povahy a připravován za zpěvu písní s erotickým podtextem (doloženo v Bělorusku). Na Ukrajině byla do těsta přilévána horilka, aby byl „veselý“, zdobil se ptáčky, hvězdami, sluncem a měsícem (opět symbolem ženicha a nevěsty), falickými motivy a svíčkami. Písně měly také veskrze lascivní charakter: „Naša pič rehočet'sja, korovaju jij chočet'sja.“, tedy pec zastupovala ženský a korovaj mužský princip.⁴⁷ Slavnostním úkonem bylo i samotné přinesení koláče na svatební hostinu, např. na Slovensku jim nevěsta kroutila na stole. Obřadní bylo i dělení koláče. Aby nikdo nepřišel zkrátka, na

⁴⁵ TĚREŠČENKO, A. V.: 2007, s. 160.

⁴⁶ TÉRA, M.: 2009, s. 42–44; VÁŇA, Z.: 1990, s. 132

⁴⁷ KOMOROVSKÝ, J.: 1976, s. 204.

Ukrajíně se dětem z těsta pekly koníci a kravičky. Obřadní pečivo však zastávalo rovněž funkci výslužky, posílalo se především dívkám a mládencům, aby se brzy vdaly, oženili. Na Slovensku se používaly čarovníky s mákem, které děvčata okamžitě snědla doma u pece. Obdobně na Ukrajině existovaly vedle korovaje i další koláče, kterými se podarovali svatebčané, např. dyveň s holoubky symbolizujícími věrnou lásku, borona, ležeň aj. V Nižném Novgorodu novomanželé lámali perník. Ten, kdo si odlomil více, měl v manželství navrch.

Svatební poezie⁴⁸

Píseň vždy doplňovala a dokreslovala obřadní folklór a tvořila s ním jeden synkretický celek, byla v podstatě průvodním textem celého ceremoniálu. Za pozornost rozhodně stojí obřadní nárek a loučení s rodiči čili lamentování nevěsty, kterému byl především u východní Slovanů přisuzován veliký význam. Pokud rodiče dívky nežili, chodila se před svatbou vyplakat alespoň na jejich hrob, což je doloženo např. v severním Rusku. Vedle pláče stály oslavné písně, jejichž úkolem bylo přivolat štěstí a blahobyt popsáním ideálního stavu jednoho z partnerů. Tyto písně sloužily podobně jako o masopustu k zajištění plodnosti a potomstva, úrody na polích i přírůstku zvířectva. Opomenout nesmíme častušky, které se vyvinuly právě z krátkých svatebních popěveků. Zde se uplatňovala především improvizací schopnost zpěváků, kteří ustálený text často rozvíjeli a měnili. Profesionální družbové takoveto písně doplňovali a podnes doplňují moderní řečí, soudobou problematikou (doloženo v Zaoněží i v Leningradské oblasti).⁴⁹ V písních se dochovaly i mnohé mytologické dozvuky. Ve Smolensku byl v písních k ukutí pevného manželského svazku vyzýván svatý Kozma-Demjan, který pravděpodobně po christianizaci Kyjevské Rusi převzal funkci nebeského kováře.⁵⁰ V obřadních písních byl vzýván i Bůh, např. v Saratově jej žena přímo prosila, aby hromem ubil zlého muže, dozajista zvláštní způsob Božího trestu, o kterém se v Novém zákoně skutečně nic nedočteme!

Svatební tance⁵¹

Tance měly při svatbě zábavnou i obřadní funkci. Společný tanec opět vyjadřoval spříznění dvou rodů, podobně jako tomu bylo u hostiny. Tanců se svatební tematikou plodnosti a blahobytu existovalo v lidovém prostředí hned několik, např. kohoutí, kačeří, šátečkový, lopatkový, legátkový či staročeský kotek. Nevěsta se často musela vytancovat se všemi muži, což dokládá např. njewěšcinska reja u Lužických Srbů.⁵² Nevěstin tanec byl zřejmě chápán jako přechod do nového života ženy a souvisel se začepením nevěsty, byl projevem odloučení od svobodné mládeže ve vsi. Ovšem jiní badatelé si tanec nevěsty se všemi přítomnými muži vyložili jakožto její příslušnost celému rodu, svatební družině ženicha, kterou zastupoval družba s právem první noci. Pro tuto hypotézu by mohl hovořit fakt, že např. na Ukrajině družba skutečně s nevěstou spával, byť i symbolicky.⁵³

Převoz výbavy⁵⁴

I převoz výbavy měl svůj osobitý ráz. Určitý postup byl věnován zejména ukládání výbavy do truhlice. V Rusku se do ní přibalila sůl a chléb se zapečeným penízkem. Truhla musela být

⁴⁸ KOMOROVSKÝ, J.: 1976, s. 207–220.

⁴⁹ Hovoříme o postavě profesionálního družby M. K. Rjabinina ze Zaoněží, o kterém se ve své práci *Русский фольклор* zmiňuje J. M. Sokolov v roce 1941. V Leningradské oblasti pozoroval podobný jev u profesionálních družbů (tamada) sám autor v letech 2008 a 2009.

⁵⁰ TĚRA, M.: 2009, s. 206.

⁵¹ KOMOROVSKÝ, J.: 1976, s. 220–227.

⁵² FENCL, F.: 1947, s. 39.

⁵³ VÁŇA, Z.: 1990, s.

⁵⁴ KOMOROVSKÝ, J.: 1976, s. 227–230.

vždy těžká a plná, ležet na přední části vozu, tj. a by chléb byl vždy na předku, bylo ho pořád dostatek (Čechy). Na cestě se průvod setkával opět s překážkami a docházelo i k výkupu celé výbavy. Ještě před převozem se nevěsta loučila s domovem a rodiči, vykonávala rozličné obřady, o nichž hovoříme na jiných místech této práce. Podobně i příjezd nevěsty do nového domu provázely určité magické úkony mající novomanžele ochránit. Např. jestliže se v domě ukrajinského ženicha přihodilo cokoliv nemilého, vpustili do něj kočku či kohouta a ti zde zůstali zavření po celý den. Teprve poté mohla nevěsta do domu bezpečně vstoupit.

Obřady rodinného a rodového kultu⁵⁵

A. van Gennepe odloučení nevěsty od svého rodového kultu a připojení se k domácímu kultu ženicha označil za obřady separační a agregační. Jejich základním smyslem bylo uctít a udobřit domácí patrony. Dům byl chápán jako místo, kam nesměly proniknout zlé síly zvenčí, přičemž za hranici mezi dvěma světy byl považován práh domu. Ochránce domu přebýval většinou v koutě u pece nebo přímo pod ní, mohl však sídlit i pod prahem dveří, pod úhlem domu, poblíž komína, u krbu či ohniště. Do nového bydliště se u východních Slovanů přenášel v hrnečku s uhlíky a lopatou, pomocí níž se do pece sázel chléb. Poté se vhadzoval pod pec. Domácího ochránce bylo možné hledat i v koutě naproti stolu, jelikož nikdy nezůstával dlouho na jednom místě. Z toho si vysvětlujeme i oběti nalézané archeology v základech příbytků či pecí. U Bulharů se hospodář čili stopan zjevoval v podobě hada a zasvěcena mu byla tzv. „stopanova gozba“.⁵⁶ U Makedonců byl domácí patron známý také jako stopan, popř. jako talas'm. V Čechách je doložen had hospodářčiček, na Slovensku domácí had, starý dědo, d'ad, gazda, který se zjevoval v podobě bílého hada. Polákům byl znám jako plonek, ubože či skrzat a ve čtvrtek mu byly obyčejně předkládány zbytky jídel od večere. Za zmínku stojí i spojení popela z dvou rodových ohnišť, které etnografové zaznamenali u Arménů.

Z tohoto důvodu bylo nejvíce obřadů spojeno s pecí či krbem, dále také ze stolem a prahem domu. Při odchodu z domova nevěsta třikrát obešla krb a poklonila se mu, v Srbsku políbila díži, krb a práh, s krbem se jindy loučila i drobnou obětí, u Sarajeva na krbu ponechala ležet dukát. Při vstupu do ženichova domu nevěstu na Černé Hoře třikrát provedli kolem krbu, který políbila a usadila se na lavičku vedle něj. V Bosně se krbu v novém domě třikrát poklonila a políbila jej, v Srbsku oheň prohrabala a podarovala ženichovy rodiče, jinde solila každý hrnec u krbu stojící. V Sremu se při prohrabávání ohniště nevěstou říkalo, že kolik jisker vyletí, tolik se v domě narodí dobytčat. Tato víra je totožná s návštěvou „polazníka“ v domě na Štědrý večer.⁵⁷ V Slavonii nevěsta v krbu zažehla oheň, v Bosně jsou doloženy oběti penízku či šátků u krbu. Goralská nevěsta na polském území vstoupila do ženichova domu, chytila se stolu a třikrát se podívala do pece, Slovenky do ohně v peci vhodily kousek koláče, do krbového komína se dívaly v Čechách. Tento obřad je spojen s kultem ohně, který požíval v představách vesnického lidu veliké vážnosti a nepůjčoval se ani nejbližšímu sousedovi, jelikož by společně s ním mohl z domu odejít i blahobyt. Ohniště bývalo vždy zasvěceno kultu předků a ti byli náležitě ctěni i s ohněm, který zde přebýval. Nevěsta se ke kultu ženichova rodu připojovala různými obřadními úkony: obcházením krbu, manipulací s ohněm či nádobím, dotykem řetězu nad krbem, položením ruky na pec, posazením vedle ní, pohledem do komína apod. Ovšem obdobné obřady probíhaly i za zcela jiných příležitostí. Když např. gazda koupil dobytče, odstříhl kousek jeho srsti a vhodil jej do ohně. Stejně tak i nová čeleď počátkem služby vhadzovala do ohně kousek chleba, čímž se v podstatě dávala pod ochranu domácích bůžků.

⁵⁵ KOMOROVSKÝ, J.: 1976, s. 231–238.

⁵⁶ MÁCHAL, J.: 1995, s. 40–42.

⁵⁷ IVANOVA, R. a ŽIVKOV, T.: 2004 (CD-ROM); MÁCHAL, J.: 1995, s. 201–204.

V uspořádání interiéru lidového domu stával úhlopříčně od pece svatý kout se stolem. Šlo o nejčestnější místo v domě a stůl byl místem, kde se obyčejně prokazovala úcta i předkům. Zastával tedy funkci domácího oltáře a byl neodmyslitelně spojován s chlebem, který se na něj kladl. Od chleba byla posvěcena díže, která se během svatebních obřadů objevuje také poměrně často. Když nevěsta vstoupila do svého nového domova obcházela stůl třikrát „po slunku“, na Slovensku na stůl položila tři bochníčky chleba do třech rohů a poté je třikrát křížem přemísťovala, u stolu nechávala i krejcar „do domácnosti“. Ze Slovenska je doložen taktéž příchod nevěsty s pecnem chleba, který držela nad hlavou, přičemž líbala rohy u stolu. S chlebem nevěsta pomyslně přinášela symbolizované požehnání.

Na prahu domu byla nevěsta přivítána tchýní, probíhalo zde již zmiňované obsypávání novomanželů, v Bosně mladý pár práh i líbal. Práh se musel vždy překročit, a to buď společně jako na Oravě (symbolika synchronizace v manželství), nebo jednotlivě jako u jižních Slovanů, kde nevěsta překračovala práh vždy pravou nohou. V Polsku na prahu ležela ještě sekera ostřím do dědiny, což zvyšovalo ochrannou funkci pomyslné hranice mezi cizím a domácím světem. Mnohem častěji však ženich, popř. jiný muž, nevěstu přes práh přenášel. Ve Slovinsku se věřilo, že pouhé zavazání o práh domu nohou nevěsty přinese do rodiny brzké úmrtí. Pod prahem v představách lidu sídlily duše zemřelých předků. Je zajímavé, že archeologické nálezy skutečně dokládají pradávňý zvyk pochovávat mrtvé pod prahem domu, snad na ochranu příbytku před nepřátelským cizím světem. Zdá se tedy, že domněnka S. A. Tokareva, který výše popisované obřady označil za kult rodino-rodových svatýň a patronů spojený s kultem rodino-rodových předků, je správná. Posledním obyčejem vázícím se na příjezd mladého páru je vymetání domu, aby mezi novomanželi nebylo sporů, jak dokládá materiál z Orlovské gubernie.

*Dary*⁵⁸

Řekli jsme si, že zvaní na svatbu bylo zároveň vhodnou příležitostí požádat o sousedskou výpomoc nevěstě, v Zaoněží se o pomoc žádalo během obřadního vyplakávání nevěsty. Jde o přežitek obyčejového práva, kdy se na svatbě mladého páru účastnila celá vesnická pospolitost. Veliká důležitost se přikládala rozdáváním darů ženichovým příbuzným, opět hovoříme o aktu spříznění dvou rodů. Tyto dary musela nevěsta vytvořit vlastníma rukama, jinak ztrácely na významu. V severním Rusku tomuto podarování předcházelo ještě „rjaženie“ čili kráslení příbytku, kdy nevěsta po stěnách jizby rozvěsila vlastnoručně vyšíváné ručníky, kterými jakoby prosila neviditelné duše, předky rodiny, aby jí přijaly do rodinného kruhu a uznaly jí za nového člena rodu. Protiváhou byly dary nevěstě. V Rusku se předávaly ještě při „rukobití“, kladly se však i pod svatební stromek symbolizující dívčinu krásu a nevinnost, nevěsta se podarovávala také po obřadu báně před rozplétáním vrkoče. Tyto dary byly chápány jako doplněk výbavy. Obdobou je moravské házení do koláče s motivy hada (tedy patrona domu), holubice (symbolu věrné lásky) a svastiky (štěstí). Podle venkovské etikety neměl zůstat žádný dar bez odplaty, a proto nebylo vzájemné podarovávání ničím zvláštním.

*Svatební stromek*⁵⁹

Stromek se zhotovoval a zdobil den před svatbou podobně jako věnečky. Býval důležitou předsvatební rekvizitou a objevoval se v rozličných formách a pod různými názvy. Jednalo se většinou o vršek stromu, jehličnanu i listnáče, větvičku ověšenou sladkostmi, stužkami, penízky a plody, např. pozlacenými jablíčky a ořechy. Stromek se někdy zapichoval do bochníku chleba či do svatebního koláče, objevovaly se na něm i svíčky. U Huculů se stromky zdobily bylinami s apotropaickými účinky: česnekem, mateřídouškou, bazalkou, kalinou, hvozdíkem a nechyběly na něm ani peříčka a oves zbarvené do červena. Stromek byl

⁵⁸ KOMOROVSKÝ, J.: 1976, s. 238–242.

⁵⁹ KOMOROVSKÝ, J.: 1976, s. 242–249.

vždy chápán jako symbol nevěsty, dívčí krásy, svobody a panenství. Když měla dívka vstoupit mezi vdané ženy, stromek byl obřadně zničen, spálen, či odhozen, což představovalo konec nevěstiny svobody. Někdy se však vykupoval a po svatbě patřil ženichovi. V Polsku byl rozebrán a jablka se stala součástí svatební hostiny, přičemž prvním utrženým jablkem počastovali novomanžele. To vše probíhalo za zpěvu eroticky laděných písní.

Snímání vínku a začepení⁶⁰

Těmto obřadním úkonům předcházelo rozplétání vrkoče, oslabená varianta dřívějšího odříznutí vlasů. I zde býval vrkoč vykupován. Probíhaly také postřižiny, odstrižené vlasy ženicha a nevěsty se spojovaly a na důkaz manželské svornosti pálily nad svatební svíci. Při této příležitosti docházelo i k věštění. Věřilo se, že komu svatební svíce dohoří dříve, ten dříve i zemře, komu svíce neočekávaně zhasla, měl umřít brzy a nenadále apod. Samotné snímání vínku a začepení nevěsty prakticky symbolizovaly změnu právního postavení nevěsty. Vínek byl snímán a odevzdáván ženichovi, který jej v Polsku zavěsil na obraz Matky Boží, zabodával do stropu na Slovensku nebo snímal pomocí nože či šavle a přibodával jej ke stropu jako v Bílé Krajině. Někteří badatelé v tomto obřadu hledají pozůstatek orgií, jelikož vínky byly v mnoha případech snímány i družičkám. Začepení nevěsty probíhalo buď před uložením či po uložení na svatební lůžko, tedy v prvním případě měla nevěsta vejít do lůžka jako žena, v případě druhém byla začepena teprve tehdy, až se skutečnou ženou stala. Přírozenějším postupem zřejmě bylo před uložením na svatební lůžko sejmou vínek a nevěstu začepit až ráno. Samotné čepení bylo provázáno obřady. Na Slovensku čepili nevěstu sedící na kolenou ženicha, který se uvelebil na díži s kožichem či jařmem položeným přes nohy. Nevěsta čepec často přijímala až po trojnásobném odmítnutí a shoení. U východních Slovanů se místy uchoval obyčej, při kterém byla na hlavu nevěsty posazena ženichova čapka a po ní následovaly čapky všech mužů z ženichovy strany, což vyjadřovalo právo rodu na nevěstu. V Rusku byl obřad začepení nejjednodušší a konal se ještě v kostele, někde v ústraní, a zahrnoval prosté začepení či zavinutí bez dalších obřadních úkonů.

Uložení novomanželů na lůžko⁶¹

Uložení novomanželů probíhalo zpravidla v domě ženicha a většinou po skončení svatební hostiny. V některých případech však docházelo k uložení dříve, např. v Rusku a Bulharsku ještě uprostřed svatebního veselí. Lůžko se obvykle nacházelo v komoře či jiných hospodářských budovách (sýpka, maštal, stodola), což mělo pravděpodobně zajistit plodnost mladých. Ze stejného důvodu muselo být lože chráněno i proti čarám. Proto družba nebo čaroděj vždy místo důkladně prohledali, jestli tam někdo zlomyslně neskryl magické předměty způsobující svárliвість a neplodnost, např. srst psa a kočky, polámané jehly či kostičky. V Rusku svatební lože leželo na snopech, v koutech místnosti stály poháry s medem či medovinou a ikony. Medem se potírala peřina, pod podušku se kladly peníze nebo zrní a pod hlavou novomanželů mělo být umístěno také jařmo, aby zůstávali vždy spolu. Lůžko se i kropilo a solilo, k nohám se kladly kosy a jiné ostré předměty na ochranu proti mŕám, v záhlaví postele stály dvě zkřížené hořící svíce. Na Slovensku bylo do lůžka položeno i několik dřevěných polínek, která měla symbolizovat počet v budoucnu narozených dětí.

Na lůžko ukládal novomanžele většinou družba, v Rusku někdy i manželský pár, o kterém bylo známo, že jejich rodinný život oplývá štěstím. Ovšem mladý pár byl provázen vždy všemi nejbližšími. Opět docházelo k situaci, kdy bylo nutné vykupovat. Tentokrát lůžko od žen, které jej připravovaly. Již jsme zmínili, že před uložením novomanželé pojedli kaši, pečené kuře, někdy i praženici, v Srbsku dokonce sladkosti s vínem. Nevěsta obyčejně vyzula svého muže z bot, což symbolizovalo podrobení se jeho vůli. V Rusku při tom bývala

⁶⁰ KOMOROVSKÝ, J.: 1976, s. 249–252.

⁶¹ KOMOROVSKÝ, J.: 1976, s. 252–254.

symbolicky bita nahájkou.⁶² V pozdějších dobách se novomanželé zouvali navzájem. Noci manželský pár ochraňoval družba, popř. i další svatebčané. Pozoruhodné jsou záznamy z raně novověkého Ruska, kdy měl družba objíždět komoru na koni se šavlí v ruce.⁶³ Svatebčané byli obvykle velice netrpěliví a nemohli vyčkat chvíle, kdy se dozvědí jak dopadlo první obcování. Uložení na lůžko si vždy vyžadovalo svědky, jelikož se jednalo o poslední podmínku splňující vůli k manželskému soužití.

Svědectví o nevěstině nevinnosti⁶⁴

Po svatbě je v některých případech doložena nevěstina zdrženlivost, která trvala v určitých krajích Ruska a v Černé Hoře až tři noci. Mnohem častěji však deflorace probíhala přímo během svatebních obřadů. Svědeckým nevěstiny nevinnosti bývala svatební košile. Pokud se takto prokázala nevinnost ženy v Bulharsku, pila se do červena zbarvená pálenka (blaga rakija), rozbíjely se hrnky a křídlice. Zachmuřená nálada naopak panovala pokud se nevěsta ukázala nepoctivou. Taková žena byla často chápána jako zřídlo pohromy pro celou obec. Pálenka se v podobných případech podávala nevěstiným rodičům v pohárech s dřevným dnem, což platilo za velkou potupu před celou obcí.⁶⁵ V Makedonii bylo běžné, že dceřinu nevinnost bohatí rodiče vykupovali poměrně vysokou sumou. Obdobné zvyky panovaly na Rusi. Zde se popíjel domácí likér zvaný kalinka, taktéž se rozbíjely hrnečky, což symbolizovalo ztrátu nevěstina panenství. Proto hrníček z hrdosti rozbíjel sám ženich. Na Ukrajině platilo, že rozbitý hrneček značil narození syna, pokud však po odhození zůstal celý, měla se narodit dcera. Když se u východních Slovanů ukázala dívka nepoctivou, jejímu otci byl nasazen potupný chomout. Jak je vidět, obec a především rodiče nevěsty byli s výsledkem svatební noci obeznámováni pomocí daných komunikátů, které se často dochovaly až do dnešních dnů, přestože byl jejich význam zapomenut.

Purifikační obřady⁶⁶

Rituál očisty, obřadního omytí těla, byl kdysi důležitým obřadem, kterým se končila celá svatba. Na Slovensku oblévala svatebčany po návratu z kostela osoba v masce koně, na Ukrajině procházel svatební průvod přes oheň zapálenou otep slámy. Po svatební noci nevěsta obvykle přinesla do nového domova vodu, což byla častokrát i její první práce pod ženichovou střechou. Nošení vody bylo zároveň i poslední prací v rodném domě. V Chorvatsku při této příležitosti mladá žena vhadzovala do studny jablko, vodu obdarovávala, svatebčanům omývala ruce a ti jí za to darovaly penízky. V Žitniku mladucha k prameni položila obětinu jablka a koláče. V Saratovské gubernii družička nevěsty vhadzovala do vody prsten, aby nevěstě jdoucí pro vodu nikdo nemohl uškodit. Někde obřad očisty přecházel ve zkoušku nevěsty jak obstojí v hospodářství (doloženo v Rusku a na Slovensku). V některých částech slovanského světa se svatebčané omývali přímo u řeky, v Rusku kvůli chladnému počasí v bání. Zdá se, že takováto forma očisty dostatečně nahrazovala v očích lidu církevní obřad úvodu.

Hry na závěr svatby⁶⁷

Hry probíhající během svatebního veselí měly převážně zábavný ráz, svatbu parodovaly, účastnily se jich maškary. Maškary se však v některých případech objevovaly ještě před samotnou svatbou, např. při ruském „děvičniku“. Někteří badatelé maškarám připisují roli

⁶² PROFANTOVI, N. a M.: 2004, s. 215.

⁶³ TĚREŠČENKO, A. V.: 2007, s. 164.

⁶⁴ KOMOROVSKÝ, J.: 1976, s. 254–259.

⁶⁵ IVANOVA, R. a ŽIVKOV, T.: 2004 (CD-ROM).

⁶⁶ KOMOROVSKÝ, J.: 1976, s. 260–264.

⁶⁷ KOMOROVSKÝ, J.: 1976, s. 264–275.

zastrašit zlé demony, kteří by mohli novomanželům škodit. Charakter her je obdobný jako při masopustu. Na druhou stranu v Rusku se do popředí masopustních a novoročních her dostává zase tematika svatební, v podstatě zde dochází k obměně erotických her obvyklých v období zimního slunovratu. Smysl erotických svatebních her je zdá se zřejmý, jelikož jednotlivé maškary se při nich snaží pod různými záminkami dostat do styku se zemí a vyvolat tak její plodnost. Časté jsou také hry na řemeslo, objevují se zde i stopy kultu předků, např. v Polsku se družbové převlékali za „dziadov“. Některé svatební hry posloužily jako prostředek k získání naturálií pro uspořádání další hostiny. Kradla se drůbež, uloupené věci se vykupovaly a muži poté mohli pokračovat v započaté pijatice. Za příklad slouží např. ukrajinská „ciganščina“.

Ve Slovu *nekojeho christoljubca* se dočítáme, že svatebčané vkládali do číší figuru falu, z těchto číší poté pili a vyňatý falus navíc olizovali a líbali. Přežitky falického kultu dokládají i archeologické nálezy, např. z polské Łeczyce. V etnografickém materiálu nalézáme informace o ukrajinské perezvě, při níž vystupovala slaměná figura tzv. Němce s obrovským falem. Zde však oproti vážnému falickému kultu z let dávno minulých figura spíše provázela bujně a rozpustilě veselí svatebních hostí.⁶⁸

Častou tematikou her bývalo i popravování určité masky: poprava děda, poprava ženicha či jiných svatebních funkcionářů a poprava kohouta. Při popravě děda hrála roli sláma, což upomíná na masku „pohřebenářů“ obcházejících během masopustního veselí obec. Jak poukázal již R. Jeřábek, jednalo se snad o v genezi mladší variantu masky medvěda, která v sobě nesla určité prvky agrárního kultu, tedy magickou sílu slámy jako symbolu reprodukce úrody a prováděla i zmiňovaný kontakt se zemí.⁶⁹ Popravený děd, který padl na zem magickým působením vyvolával její plodnost, svou roli měly jistě i popravčí nástroje jakými byl např. bič ze slámy, kosa či trdlo. Tyto hry navíc probíhaly na loukách či v polích, kam měly pravděpodobně přenést plodonosné síly svatebního veselí.

Poprava kohouta, který měl nejčastěji černé opeření, byla ovšem skutečná. Kohout zde vystupuje jako obětní pták a zhmotňuje zřejmě obilného démona. Do země byl zakopáván, přičemž mu z ní trčela pouze hlava, byl ubíjen, podřezáván, krev kohouta měla magicky upevnit manželský svazek po sexuální stránce, o čemž vypovídá i průpovídka českého plampače: „Jeho krevi posvěcují uzavřený svazek.“⁷⁰ Zabitý kohout pravděpodobně symbolizoval ženichův falus poznačený krví z deflorace. Za zmínku stojí i lingvistická příbuznost slov označujících kohouta a slépku se slovy pro pohlavní orgány (např. kokot).

Změny v tradiční svatbě

Jak jsme si řekli hned zpočátku, tradiční svatba se neustále mění a v její proměně se zrcadlí nejen výměna generací, ale také velké společenské a hospodářské proměny, vliv vzdělání a médií na vědomí lidu.

Závěr

Různorodost lokálních variant je i na základě tohoto krátkého shrnutí natolik patrná, že nelze pochybovat o tom, že přinejmenším v lidovém prostředí jednotná slovanská svatba nikdy neexistovala, dochovaly se nám pouze její lokální a regionální formy. Svatba u slovanských národů se jeví jako posloupná řada na sebe navazujících struktur, systém obřadních a obyčejových složek vznikajících pomocí etnohistorických procesů podmíněných soužitím různých kultur, kontakty s jinými etniky, akomodací k novým historickým podmínkám při osídlování oblastí apod. Svatební obřady lze rekonstruovat jen podle pozdějších přežitků, dle indoevropských analogií. Již D. Stránská poukazovala na skutečnost, že rozdíly ve svatebním

⁶⁸ VÁŇA, Z.: 1990, s. 223.

⁶⁹ JEŘÁBEK, R.: 1968, s. 91.

⁷⁰ KOMOROVSKÝ, J.: 1978, s. 274.

obřadu musely existovat ještě v dobách prvotní diferenciaci slovanských kmenů,⁷¹ čemuž dává za pravdu i *Повесть временных лет*, v níž jsou zmiňovaný rozdíly mezi kmenem Polanů oproti kmenům Drevljanů, Radimičů, Severjanů a Vjatičů žijících dále od centra Kyjevské Rusi, jejichž muži „žili jako dobytek bez sňatku a unášeli ženy, s nimiž se setkávali u vod, při zábavách a běsovských hrách, pěstovali mnohoženství...“.⁷² Zde je sice zřejmé, že kronikář nedokázal skrze své přesvědčení pochopit sňatek uzavřený i bez požehnání křesťanským hodnostářem, nicméně variabilita obřadů a obyčejů je natolik pestrá a rozsáhlá, že nelze v plné míře ani zpracovat, natožpak pomoci ní hledat pradávnu společnou variantu svatebního obřadu známou všem Slovanům ještě před diferenciací jejich kmenů. Dokonce ani církve nedokázala obyčejové právo a magickou stránku zcela potlačit, lid z křesťanské věrouky přejal jen to, co bylo organicky v souladu s jeho světonázorem, s rolnickým smýšlením. Proto neuspějeme ani s tvrzením, že křesťanství charakter dávných svatebních obyčejů pozměnilo natolik, že nemají s původním originálem již nic společného a nemůžeme je tudíž zrekonstruovat.

Ve slovanském svatebním obřadu jde o propojení symbolickým úkonů obyčejového práva a také magických představ. Ještě i v předmanželském období existovala snaha zajistit si vdavky či ženitbu milostnou magií, která v období svatby ustupovala plodonosné a blahonosné magii vyplývající z agrárního kultu. Svatba je provázaná také magií ochrannou, jelikož mladý pár bylo nutné uchránit před čarami a uřknutím. Objevuje se zde zřetelně i rodový kult předků, důležitou úlohu hrají pravidla vesnické etikety uplatňující se při zvaní na svatbu, v pořadí při svatebním průvodu, usazení za stůl, ve způsobu stolování i v počtách. V mnoha oblastech hrála důležitou roli i poctivost nevěsty, která měla své kořeny zřejmě ještě v předkřesťanském období. V tradiční svatbě Slovanů je nutné chápat psychologické založení venkovského lidu, vzít v potaz jeho světonázor a způsob myšlení, který provazoval obřad ideovou i významovou jednotou.

I přese všechny výše uvedené faktory se však pokusíme svatební obřad starých Slovanů zrekonstruovat alespoň v náznacích. Jde však o pouhý pokus sloužící k ilustraci tohoto důležitého přechodového rituálu mladého člověka, převratného zlomu v jeho životě, který se však v některých bodech, jejich posloupnosti a návaznosti mohl a pravděpodobně i lišil, a to nejen na základě různorodého lokálního charakteru.

Z poznatků zachycených v lidovém prostředí je zřejmé, že mladík a dívka, kteří zatoužili po manželském soužití museli dle obyčejového práva dosáhnout určitého věku, popř. splnit některé zkoušky, které je k čekatelství na sňatek opravňovaly. Proto, aby se dozvěděli o svém budoucím vyvoleném využívali hojně věštební praktiky, lásku si zajišťovali milostným čarováním. Získat nevěstu šlo nejběžněji výkupem od otce, dohodou s rodinou nevěsty, únos byl méně častým jevem a probíhal pouze tehdy, pokud rodiče dívky se sňatkem nesouhlasili, o zřídkavých variantách únosu bez souhlasu dívky a zběhnutí jsme hovořili výše. Prvním krokem v řadě svatebních obřadů byly námluvy. Pokud byly úspěšné, dohodu mezi rody ztvrzovalo „rukobití“ – spojení rukou otců nevěsty i ženicha za účasti svědků, při němž hrál magickou úlohu především bočník chleba se solí. Svatby probíhaly nejčastěji v období, kdy nebylo potřeba vykonávat hospodářské práce a stav zásob okázalou hostinu dovoloval, tedy v předjaří a v období po sklizni. Dobrý organizační i ochranný předpoklad svatby závisel na určených hodnostářích, především svatech a svatkách nebo družbovi s družičkou, kteří mnohdy zastávali i funkci čaroděje, žrece, a v nejstarších dobách se jejich úloha zřejmě i propojovala. K předsvatebním obřadům patřilo osobité zvaní na svatbu, pláč nevěsty zajišťující plodnost i štěstí v novém životě a oddělená očištná koupel novomanželů. K rozlučce s mládeží a se svobodou sloužil k této příležitosti určený večírek – „děvičnik“,

⁷¹ STRÁNSKÁ, D.: 1956, s. 152.

⁷² VÁŇA, Z.: 1990, s. 221.

„malčičník“, „svíca“ apod. K svatebnímu veselí patřily i některé komunikativy s magickou i společenskou funkcí: svatební zástava a svatební stromek symbolizující nevěstinu nevinnost a svobodný stav. Velká pozornost byla věnována oděvu novomanželů, a to především oblečení nevěsty. Celá svatba probíhala v bezprostředním propojení s různými úkony ochranné magie, veškeré obřadní úkony se vykonávaly po zdánlivém směru slunečního kotouče. Ženichovu družinu čekala při vstupu do nevěstina domu řada úkolů – prokázání moudrosti, šikovnosti i zdatnosti (výkup nevěsty), ženichovi na cestě k jeho vyvolené podstrojovali také falešné nevěsty. Nejstarší formou slovanské svatby byly s největší pravděpodobností tzv. „záručiny“ upevňující manželský svazek. Během „záručin“ si nevěsta s ženichem podali ruce nad stolem, na kterém ležel chléb se solí, vyměnili si prstýnky, popř. jiné svatební dary a stůl třikrát „po slunku“ obešli držíce se za ruce. Obřad probíhal v domě nevěsty a byl ztvrzen ještě svazováním páru a společným jedením a pitím z jedné mísy a poháru, což mělo zabezpečit shodu v manželství. Na základě kusých zpráv z historie a antických analogií předpokládáme, že součástí ceremoniálu byly také oběti domácím bůžkům, popř. i nikde nejmenovaným božstvům, kteří se do role patronů svatby a manželství stavěli. *Homilie Gregora o modloslužebnictví* předkládá vývody, že takovýto obřad probíhal pod širým nebem u vodního toku, kde se kromě obětí vhozovaných do vody také hodovalo a věštilo, obřad vedli buď již zmiňovaní svatební hodnostáři, nebo čaroděj. O jaká božstva konkrétně šlo nevíme, lze pouze předpokládat, že se jednalo o Peruna, jakožto symbol mužství i plodnosti, dále o Mokoš, symbol ženství, rodinného krbu a rovněž plodnosti. Mohlo však rovněž jít o tolikrát zatracovanou ochránkyni manželského svazku a lásky Ladu či Lelju, popř. i další božstva s obdobnými atributy. Součástí obřadu bylo zřejmě i rozplétání nevěstina vrkoče, symbolické postřižiny novomanželů poukazující na změnu jejich společenského postavení.

Návrat novomanželů domů doprovázely obřady plodnosti a hojnosti, především obsypávání mladého páru vegetáliemi, posad na převráceném kožichu, přičemž svou roli hrála i díže na míchání těsta. To vše probíhalo za požehnání od rodičů nevěsty. Pro spříznění dvou rodů bylo dozajista důležité následné svatební veselí, písně, tance, vzájemné podarování a především hostina, při které se objevují typická obřadní jídla: kaše, med, pečená slépka s kohoutem a zejména svatební koláč „karavaj“. Novomanželé zřejmě alespoň část hostiny jedli v ústraní a opět ze společné mísy. Hodování se následně přesunulo i s novomanželi do příbytku ženicha. Docházelo k odloučení nevěsty od svého rodinného kultu a připojení k domácímu kultu ženicha. Obřady při vstupu do nového příbytku měly za cíl udobřit domácí patrony a točily se především kolem prahu domu, ohniště (krbu, pece) a stolu v posvátném koutě. Se změnou uspořádání interiéru sice obřadnost spojená s pecí a stolem upadla téměř v zapomnění, přenášení nevěsty přes práh se dochovalo až do dnešních dnů a je běžnou součástí většiny svatebních veselí. Po pokračující hostině či snad ještě během ní nevěstě snímali vínek, znak nevinnosti. Následovalo obřadní uložení na lůžko, kam byli mladí doprovázeni a během noci střeženi před nečistými silami. Druhého dne ráno byla mladá žena slavnostně začepena, svatebčanům bylo předloženo svědectví o nevěstině nevinnosti. Do jaké míry byla nevinnost dívky střežena před christianizací slovanských národů nevíme, můžeme však předpokládat, že odznak neposkvrnění mladé dívky patřil přinejmenším k velké cti jejich rodičů a především ženicha, který úspěšnou defloraci dával najevo rozbitím hrnečku. Ty byly na znak radosti rozbíjeny i svatebčany. S ránem u vody probíhaly purifikační obřady, očištění novomanželů i svatebčanů. Svatební veselí trávající mnohdy i týden doprovázely různé hry zábavného i magického rázu, kterých se účastnily také maškary a jejich smyslem bylo zajistit plodnost a hojnost nejen mladému páru, ale také polím. Samozřejmě, změny v tradiční svatbě probíhaly bez ustání. Řekli jsme si, že křesťanské myšlení nemělo na svatební obřadnost příliš velký vliv a spíše zastřelo původní smysl obřadů, které se během staletí částečně pozměnily i na základě etického kodexu. Největší vliv na změnu tradiční svatby a konečný úpadek některých po sobě jdoucích svatebních obřadů však předznamenala až industrializace venkova, rozpad

vesnické pospolitosti spojený s kolektivizací i modernizací obce. Dnes již pradávne obřady ztrácí smysl, pro mladé lidi z města postrádají důležitost, s odložením lidového oděvu a variabilitou ženského účesu mnohé obřadní úkony nelze ani provést. O lokální různorodosti jsme hovořili již několikrát.

Jestliže by i přesto mladý pár zatoužil podstoupit svatbu po vzoru svých dávných předků, neměl by zapomínat ani na její lokální variabilitu a dokonce ani na to, že se během staletí i tradiční svatba měnila. Je přece možné některé z komplexu obřadů přijmout, jiné pro dnešek se nehodící jednoduše obejít. Do tradiční svatby lze bez větších problémů zakomponovat i návštěvu radnice. Konec konců, i cesta do kostela následnost svatby porušovala. Navíc, různorodost dochovaná v lidovém prostředí nabízí široký výběr variant obřadů, které si může mladý pár vybrat dle své volby a učinit svatbu takovou, aby na ní až do konce svého života vzpomínal s radostí v srdci.

Jiří Svjatoslav Mačuda

Použitá literatura

- FENCL, F.: *Svatba v Lužici*. Praha 1947.
- GENNEP, A. van: *Přechodové rituály*. Praha 2002.
- IVANOVA, R. a ŽIVKOV, T.: *Българска народна поезия и проза в седем тома*. Svazek II.: *Обредни песни*. Kapitola: *Българските обреди*. [CD-ROM]. Varna 2004.
- JERÁBEK, R.: *Masopustní maska "pohřebenáře" v mezinárodním kontextu*. Národopisné aktuality V, 1968, č. 2, s. 89–100.
- KOMOROVSKÝ, J.: *Tradiční svadba u Slovanov*. Bratislava 1976.
- MÁCHAL, J.: *Bájesloví slovanské*. Olomouc 1995.
- NIEDERLE, L.: *Život starých Slovanů I*. Praha 1911.
- PROFANTOVI, N. a M.: *Encyklopedie slovanských bohů a mýtů*. Praha 2004.
- RYBAKOV, B. A.: *Язычество древних славян*. Moskva 1981.
- STRÁNSKÁ, D.: *Nové příspěvky o slovanských obyčejích z hlediska slovanských starožitností*. In: *Vznik a počátky Slovanů I*. Praha 1956, s. 133–157.
- TALANČUK, O.: *100 найвідоміших образів української міфології*. Kyjev 2007.
- TÉRA, M.: *Perun, bůh hromovládce*. Praha 2009.
- TĚREŠČENKO, A. V.: *История культуры русского народа*. Moskva 2007.
- TOKAREV, S. A.: *Мифы народов мира – энциклопедия. Том 1*. Moskva 1991.
- VÁŇA, Z.: *Svět slovanských bohů a démonů*. Praha 1990.
- ZÍBRT, Č.: *Veselé chvíle v životě lidu českého*. Praha 2006.